

SODBA SODIŠČA (tretji senat)

z dne 4. junija 2009*

V zadevi C-8/08,

zaradi predloga za sprejetje predhodne odločbe na podlagi člena 234 ES, ki ga je vložilo College van Beroep voor het bedrijfsleven (Nizozemska) z odločbo z dne 31. decembra 2007, ki je prispela na Sodišče 9. januarja 2008, v postopku

T-Mobile Netherlands BV,

KPN Mobile NV,

Orange Nederland NV,

Vodafone Libertel NV

* Jezik postopka: nizozemščina.

proti

Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit,

SODIŠČE (tretji senat),

v sestavi A. Rosas, predsednik senata, A. Ó Caoimh, J. N. Cunha Rodrigues, J. Klučka
(poročevalec) in U. Löhmus, sodniki,

generalna pravobranilka: J. Kokott,
sodna tajnica: R. Şereş, administratorica,

na podlagi pisnega postopka in obravnave z dne 15. januarja 2009,

ob upoštevanju stališč, ki so jih predložili:

- za T-Mobile Netherlands BV I. VerLoren van Themaat in V. H. Affourtit, odvetnika,

- za KPN Mobile NV B. J. H. Braeken in P. Glazener, odvetnika,

- za Vodafone Libertel BV G. van der Klis, odvetnik,

- za Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit A. Prompers, zastopnica,

- za nizozemsko vlado C. Wissels, Y. de Vries in M. de Grave, zastopniki,

- za Komisijo Evropskih skupnosti A. Bouquet in S. Noë, zastopnika,

po predstavitvi sklepnih predlogov generalne pravobranilke na obravnavi 19. februarja 2009

izreka naslednjo

Sodbo

¹ Predlog za sprejetje predhodne odločbe se nanaša na razlago člena 81(1) ES.

- 2 To vprašanje je bilo postavljeno v okviru spora med podjetji T-Mobile Netherlands BV (v nadaljevanju: T-Mobile), KPN Mobile NV (v nadaljevanju: KPN), Orange Nederland NV (v nadaljevanju: Orange) in Vodafone Libertel NV (v nadaljevanju: Vodafone) na eni strani in Raad van bestuur van de Nederlandse Mededingingsautoriteit (nizozemskim organom, pristojnim za konkurenco, v nadaljevanju: NMa) na drugi strani v zvezi z globami, ki jih je ta naložil navedenim podjetjem zaradi kršitve člena 81 ES in člena 6(1) zakona o konkurenci (Mededingingswet) v različici, ki izhaja iz zakona o spremembi zakona o konkurenci (Wet houdende wijziging van de Mededingingswet) z dne 9. decembra 2004 (v nadaljevanju: Mw).

I – Pravni okvir

Skupnostna ureditev

- 3 V uvodni izjavi 5 Uredbe Sveta (ES) št. 1/2003 z dne 16. decembra 2002 o izvajanju pravil konkurence iz členov 81 in 82 Pogodbe (UL L 1, str. 1) je navedeno:

„Za zagotavljanje učinkovitega izvajanja pravil konkurence Skupnosti in hkrati spoštovanja temeljnih pravic do obrambe naj bi ta uredba urejala dokazno breme iz členov 81 in 82 Pogodbe [ES]. [...] Ta uredba ne vpliva niti na nacionalna pravila o dokaznem standardu niti na obveznosti organov, pristojnih za konkurenco, in sodišč

v državah članicah, da preverjajo pomembna dejstva o posameznem primeru, pod pogojem, da so taka pravila in obveznosti skladni s splošnimi načeli prava Skupnosti.“

4 Člen 2 navedene uredbe z naslovom „Dokazno breme“ določa:

„V vseh nacionalnih postopkih ali postopkih Skupnosti za uporabo členov 81 in 82 Pogodbe kršitve iz člena 81(1) ali člena 82 Pogodbe dokazuje stranka ali organ, ki kršitev domneva. [...]“

5 Člen 3(1) in (2) iste uredbe določa:

„1. Kadar organi, pristojni za konkurencu v državah članicah, ali nacionalna sodišča uporabljajo nacionalno zakonodajo o konkurenci za sporazume, sklepe podjetniških združenj ali za usklajena ravnanja v smislu člena 81(1) Pogodbe, ki lahko vplivajo na trgovanje med državami članicami v smislu navedene določbe, uporabljajo za te sporazume, sklepe ali usklajena ravnanja tudi člen 81 Pogodbe. [...]“

2. Uporaba nacionalne zakonodaje o konkurenci ne sme voditi k prepovedi sporazumov, sklepov podjetniških združenj ali usklajenih ravnanj, ki lahko vplivajo na trgovanje med državami članicami, a ne omejujejo konkurence v smislu člena 81(1) Pogodbe [...]“

Nacionalna ureditev

- 6 V skladu s členom 1(h) Mw se za „usklajeno ravnanje“ šteje vsako usklajeno ravnanje v smislu člena 81(1) ES.
- 7 V skladu s členom 6(1) Mw so prepovedani vsi sporazumi med podjetji, vsi sklepi podjetniških združenj in vsako usklajeno ravnanje, katerih cilj oziroma posledica je preprečevanje, omejevanje ali izkrivljanje konkurence na celotnem nizozemskem trgu ali na njegovem delu.
- 8 NMa je na podlagi člena 88 Mw pooblaščen, da uporablja člen 81 ES.

Spor o glavni stvari in vprašanja za predhodno odločanje

Dejansko stanje v sporu o glavni stvari

- 9 Iz predložitvene odločbe je razvidno, da so se predstavniki operaterjev, ki ponujajo mobilne telekomunikacijske storitve na nizozemskem trgu, sestali 13. junija 2001.
- 10 Takrat je imelo pet operaterjev na Nizozemskem lastno mobilno telefonsko omrežje, in sicer podjetja Ben Nederland BV (v nadaljevanju: Ben, zdaj T-Mobile), KPN, Dutchtone NV (v nadaljevanju: Dutchtone, zdaj Orange), Libertel-Vodafone NV (v nadaljevanju: Libertel-Vodafone, zdaj Vodafone) in Telfort Mobiel BV (pozneje O2 (Netherlands) BV, v nadaljevanju: O2 (Netherlands), in zdaj Telfort). Leta 2001 so tržni deleži teh petih

operaterjev znašali 10,6 %, 42,1 %, 9,7 %, 26,1 % oziroma 11,4 %. Šesto mobilno telefonsko omrežje ni bilo predvideno, ker ni bilo izdano nobeno novo dovoljenje. Dostop na trg mobilnih telekomunikacijskih storitev je bil torej mogoč le s sklenitvijo pogodbe z enim ali več od teh petih operaterjev.

- 11 Ponudbo mobilnih telekomunikacijskih storitev sestavljajo predplačniški paketi in naročniške pogodbe. Značilnost predplačniških paketov je, da stranka ceno pogovorov plača vnaprej. Z nakupom predplačniške kartice oziroma z napolnitvijo računa pridobi stranka dobroimetje pogovornega časa, za katerega lahko telefonira. Pri naročniških pogodbah pa se, nasprotno, minute pogovora v določenem obdobju naknadno zaračunajo stranki, ki poleg tega plača fiksno naročnino, v katero je lahko všteto tudi dobroimetje pogovornega časa.

- 12 13. junija 2001 je potekal sestanek predstavnikov operaterjev, ki ponujajo mobilne telekomunikacijske storitve na nizozemskem trgu. Ta se je nanašal zlasti na znižanje standardnih provizij pogodbenih trgovcev za naročniške pogodbe, in sicer od 1. septembra 2001 ali od približno tega datuma dalje. Kot je razvidno iz predložitvene odločbe, so se udeleženci tega sestanka sklicevali tudi na več zaupnih informacij.

- 13 NMa je z odločbo z dne 30. decembra 2002 ugotovil, da so podjetja Ben, Dutchtone, KPN, O2 (Netherlands) in Libertel-Vodafone med seboj sklenila sporazume oziroma da so usklajevala svoje ravnanje. NMa je tem podjetjem ob upoštevanju, da so občutno omejevala konkurenco in s tem kršila prepoved iz člena 6(1) Mw, naložil globe.

- 14 Navedena podjetja so zoper to odločbo NMa vložila pritožbo.
- 15 NMa je z odločbo z dne 27. septembra 2004 odločil, da so bili pritožbeni razlogi podjetij T-Mobile, KPN, Orange, Libertel-Vodafone in O2 (Netherlands) delno utemeljeni, in ugotovil, da ravnanje, opisano v odločbi z dne 30. decembra 2002, ne pomeni le kršitve člena 6 Mw, ampak tudi člena 81(1) ES. Zato je NMa vse globe, naložene navedenim podjetjem, ohranil, vendar jih je zmanjšal.
- 16 Podjetja T-Mobile, KPN, Orange, Vodafone in Telfort so pri Rechtbank te Rotterdam (sodišče v Rotterdamu) vložila tožbo zoper odločbo z dne 27. septembra 2004. To sodišče je s sodbo z dne 13. julija 2006 navedeno odločbo razglasilo za nično in zadevo poslalo NMa v ponovno odločanje.
- 17 Podjetja T-Mobile, KPN, Orange in Vodafone (v nadaljevanju: zadevni operaterji) so na navedeno sodbo vložila pritožbo pri College van Beroep voor het bedrijfsleven, ki mora presoditi, ali je bila glede pojma usklajenega ravnanja podana pravilna razlaga glede na ustaljeno sodno prakso Sodišča na tem področju.

Stališče predložitvenega sodišča

- 18 College van Beroep voor het bedrijfsleven meni, da je treba ugotoviti, prvič, ali je bilo posredovanje informacij o naročniških pogodbah na sestanku 13. junija 2001 namenjeno omejevanju konkurence in ali NMa utemeljeno ni preučil posledic usklajenega ravnanja ter, drugič, ali obstaja vzročna zveza med tem usklajevanjem in ravnanjem zadevnih operaterjev na trgu.

- 19 Predložitveno sodišče najprej pojasnjuje, da se zadevno usklajeno ravnanje v postopku v glavni stvari ne nanaša niti na potrošniške cene, ki jih uporabljajo zadevna podjetja, niti na tarife naročniških pogodb, ki jih navedeni operaterji zaračunajo končnim uporabnikom. Dejansko se nanaša na provizijo, ki jo nameravajo ti operaterji plačati za storitve, ki jih zanje opravljajo pogodbeni trgovci. Zato navedeno sodišče poudarja, da ni mogoče šteti, da je neposredni cilj usklajenega ravnanja določitev cen naročniških pogodb na maloprodajnem trgu.
- 20 Dalje, College van Beroep voor het bedrijfsleven dvomi, da bi bilo mogoče šteti, da je cilj usklajenega ravnanja zadevnih operaterjev, ki se nanaša na provizije pogodbenim trgovcem za sklenitev naročniških pogodb, preprečevanje, omejevanje ali izkrivljanje konkurence v smislu člena 81(1) ES. Zatrjuje namreč, da bi bilo treba sodno prakso Sodišča na področju konkurence razlagati tako, da je namen sporazuma ali usklajenega ravnanja omejevanje konkurence, če izkušnje kažejo, da je učinek tega sporazuma ali te prakse vedno ali skoraj vedno preprečevanje, omejevanje ali izkrivljanje konkurence, neodvisno od ekonomskih okoliščin. Po mnenju predložitvenega sodišča je tako, kadar so dejanske škodljive posledice neizogibne in bodo nastale ne glede na značilnosti zadevnega trga. Po njegovem mnenju bi bilo treba – da se za neko ravnanje ne bi štel, da ima za cilj omejevanje konkurence, čeprav očitno ni imelo omejujočih posledic – torej vedno preučiti posledice usklajenega ravnanja.
- 21 Nazadnje, predložitveno sodišče glede vzročne zveze med usklajevanjem in ravnanjem operaterjev na trgu dvomi o upoštevnosti domneve iz sodb z dne 8. julija 1999 v zadevi Komisija proti Anic Partecipazioni (C-49/92 P, Recueil, str. I-4125) in v zadevi Hüls proti Komisiji (C-199/92 P, Recueil, str. I-4287), in sicer da – ob pridržku nasprotnega dokaza, ki ga morajo predložiti zainteresirani gospodarski subjekti – podjetja, ki so sodelovala pri usklajevanju in so ostala dejavna na trgu, pri določitvi svojega ravnanja na tem trgu upoštevajo informacije, izmenjane s konkurenti. To velja toliko bolj, če se je usklajevanje dogajalo redno v daljšem obdobju. Navedeno sodišče se sprašuje, ali je v skladu s pravom Skupnosti dolžno uporabiti to domnevo kljub različnim nacionalnim

določbam na področju izvedbe dokazov in ali se taka domneva uporabi v situacijah, ko je podlaga za dogovor samo en sestanek.

22 V teh okoliščinah je College van Beroep voor het bedrijfsleven prekinilo odločanje in Sodišču v predhodno odločanje predložilo ta vprašanja:

- „1. Katera merila je treba upoštevati pri uporabi člena 81(1) ES za presojo, ali je cilj usklajenega ravnanja preprečevanje, omejevanje ali izkrivljanje konkurence na skupnem trgu?

2. Ali je člen 81 ES treba razlagati tako, da je pri uporabi te določbe s strani nacionalnega sodišča vzročno zvezo med usklajevanjem in ravnanjem na trgu treba dokazati in presojati po pravilih nacionalnega prava, če ta pravila niso manj ugodna od tistih, ki veljajo za podobne nacionalne zahteve, in če zaradi njih izvrševanje pravic, zagotovljenih s pravom Skupnosti, v praksi ni onemogočeno ali skrajno oteženo?

3. Ali pri uporabi pojma usklajeno ravnanje iz člena 81 ES domneva vzročne zveze med usklajevanjem in ravnanjem na trgu velja tudi, če je uskladitev enkratna in gospodarski subjekt, ki je udeležen pri usklajevanju, ostane dejaven na trgu, ali se ta domneva uporabi samo v tistih primerih, ko se usklajevanje dogaja redno v daljšem obdobju?“

Vprašanja za predhodno odločanje

Prvo vprašanje

- 23 Najprej je treba poudariti, da pojmi „sporazum“, „sklepi podjetniških združenj“ in „usklaženo ravnanje“ s subjektivnega vidika zajemajo oblike usklajevanja, ki so iste vrste in se razlikujejo le po intenzivnosti in izraznih oblikah (glej v tem smislu zgoraj navedeno sodbo Komisija proti Anic Partecipazioni, točka 131).
- 24 Zato, kot je v bistvu poudarila generalna pravobranilka v točki 38 sklepnih predlogov, se merila – ki jih je postavilo Sodišče za presojo, ali je cilj ali posledica nekega ravnanja preprečevanje, omejevanje ali izkrivljanje konkurence – uporabljajo ne glede na to, ali gre za sporazum, sklep ali usklajeno ravnanje.
- 25 V zvezi s tem je treba poudariti, da je Sodišče že določilo merila, ki omogočajo presojo, ali je sporazum, sklep oziroma usklajeno ravnanje protikonkurenčno.
- 26 Glede opredelitve usklajenega ravnanja je treba navesti, da je Sodišče presodilo, da gre pri takem ravnanju za obliko usklajevanja med podjetji, ki se sicer ne nadaljuje do sklenitve pogodbe v pravem pomenu, vendar ima za posledico, da se konkurenca, ki je povezana s tveganji, zavestno nadomesti s praktičnim sodelovanjem (glej sodbi z dne 16. decembra 1975 v združenih zadevah Suiker Unie in drugi proti Komisiji, od 40/73 do 48/73, 50/73, od 54/73 do 56/73, 111/73, 113/73 in 114/73, Recueil, str. 1663, točka 26, in z dne 31. marca 1993 v združenih zadevah Ahlström Osakeyhtiö in drugi proti Komisiji, C-89/85, C-104/85, C-114/85, C-116/85, C-117/85 in od C-125/85 do C-129/85, Recueil, str. I-1307, točka 63).

- 27 Glede presoje protikonkurenčnosti usklajenega ravnanja se je treba navezati zlasti na cilje, ki jih skuša doseči, in na gospodarski in pravni okvir, v katerega je umeščeno (glej v tem smislu sodbo z dne 8. novembra 1983 v zadevi IAZ International Belgium in drugi proti Komisiji, od 96/82 do 102/82, 104/82, 105/82, 108/82 in 110/82, Recueil, str. 3369, točka 25, in z dne 20. novembra 2008 v zadevi Beef Industry Development Society in Barry Brothers, C-209/07, ZOdl., str. I-8637, točki 16 in 21). Poleg tega, čeprav namen strank ni nujni dejavnik za opredelitev omejujoče narave usklajenega ravnanja, ga Komisija Evropskih skupnosti ali sodišča Skupnosti vseeno upoštevajo (glej v tem smislu zgoraj navedeno sodbo IAZ International Belgium in drugi proti Komisiji, točke od 23 do 25).
- 28 Glede razmejitve med usklajenim ravnanjem, ki ima protikonkurenčni cilj, in takim, ki imajo protikonkurenčno posledico, je treba opozoriti, da protikonkurenčni cilj in posledica nista kumulativna pogoja, ampak alternativni za presojo, ali ravnanje spada pod prepoved iz člena 81(1) ES. Na podlagi ustaljene sodne prakse od sodbe z dne 30. junija 1966 v zadevi LTM (56/65, Recueil, str. 337, 359) dalje je zaradi možnosti izbire, ki jo vsebuje ta pogoj in označuje veznik „oziroma“, treba najprej preučiti sam cilj sporazuma in pri tem upoštevati gospodarski okvir, v katerem ga je treba izvajati. Če pa analiza določb tega sporazuma ne izkaže zadostne škodljivosti za konkurenco, je treba preučiti njegove posledice; prepovedati ga je mogoče le na podlagi dejavnikov, ki izkazujejo, da je bila konkurenca dejansko preprečena ali znatno omejena oziroma izkrivljena (glej v tem smislu zgoraj navedeno sodbo Beef Industry Development Society in Barry Brothers, točka 15).
- 29 Poleg tega je treba poudariti, da je za presojo, ali je neko usklajeno ravnanje prepovedano s členom 81(1) ES, upoštevanje njegovih konkretnih posledic odveč, če se izkaže, da je cilj tega ravnanja omejevanje ali izkrivljanje konkurence na skupnem trgu (glej v tem smislu sodbi z dne 13. julija 1966 v združenih zadevah Consten in Grundig proti Komisiji, 56/64 in 58/64, Recueil, str. 429, 496, in z dne 21. septembra 2006 v zadevi Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied proti Komisiji, C-105/04 P, ZOdl., str. I-8725, točka 125, ter zgoraj navedeno sodbo Beef Industry Development Society in Barry Brothers, točka 16). Razlika med „kršitvami zaradi cilja“ in „kršitvami zaradi posledice“ se nanaša na dejstvo, da je mogoče nekatere oblike dogovorov med podjetji že zaradi njihove narave obravnavati

kot škodljive za dobro delovanje običajnega konkurenčnega trga (glej zgoraj navedeno sodbo Beef Industry Development Society in Barry Brothers, točka 17).

- 30 V teh okoliščinah v nasprotju s trditvijo predložitvenega sodišča ni treba preučiti posledic usklajenega ravnanja, če je njegov protikonkurenčni cilj dokazan.
- 31 Glede presoje protikonkurenčnega cilja usklajenega ravnanja, kakršno je to v sporu o glavni stvari, je treba opozoriti, prvič, da – kot je poudarila generalna pravobranilka v točki 46 sklepnih predlogov – za to, da ima usklajeno ravnanje protikonkurenčni cilj, zadošča, da ima lahko negativne posledice za konkurenco. Z drugimi besedami, biti mora dejansko le takšno, da lahko ob upoštevanju pravnega in gospodarskega okvira, v katerega je umeščeno, preprečuje, omejuje ali izkrivlja konkurenco na skupnem trgu. Vprašanje, ali in koliko se dejansko pojavi taka posledica, je lahko pomembno le pri izračunu glob in presoji upravičenosti do odškodnine.
- 32 Drugič, glede izmenjave informacij med konkurenti je treba opozoriti, da je merila usklajevanja in sodelovanja, ki pomenita usklajeno ravnanje, treba razumeti glede na zasnovo določb Pogodbe ES v zvezi s konkurenco, v skladu s katero mora vsak gospodarski subjekt samostojno določiti politiko, ki jo namerava voditi na skupnem trgu (glej zgoraj navedeno sodbo Suiker Unie in drugi proti Komisiji, točka 173; sodbo z dne 14. julija 1981 v zadevi Züchner, 172/80, Recueil, str. 2021, točka 13, zgoraj navedeno sodbo Ahlström Osakeyhtiö in drugi proti Komisiji, točka 63, in sodbo z dne 28. maja 1998 v zadevi Deere proti Komisiji, C-7/95 P, Recueil, str. I-3111, točka 86).

- 33 Čeprav ta zahteva po samostojnosti ne izključuje pravice gospodarskih subjektov, da se razumno prilagodijo ugotovljenemu ali pričakovanemu ravnanju konkurentov, pa vendar močno nasprotuje vsakemu neposrednemu ali posrednemu stiku med temi subjekti, ki bi bodisi vplival na ravnanje dejanskega ali potencialnega konkurenta na trgu bodisi bi takemu konkurentu razkril ravnanje na trgu, za katero se je podjetje odločilo ali ki se ga namerava držati, kadar je cilj ali končna posledica teh stikov – upoštevajoč naravo proizvodov ali ponujenih storitev, velikost in število podjetij ter tudi velikost trga – vzpostavitev konkurenčnih razmer, ki ne ustrezajo normalnim razmeram na zadevnem trgu (glej v tem smislu zgoraj navedeni sodbi Unie in drugi proti Komisiji, točka 174, Züchner, točka 14, in Deere proti Komisiji, točka 87).
- 34 Sodišče je tako v zgoraj navedeni sodbi Deere proti Komisiji, točka 88 in naslednje, presodilo, da na močno skoncentriranem oligopolnem trgu, kakršen je zadevni trg v postopku v glavni stvari, izmenjava informacij podjetjem omogoča, da se seznanijo s položajem na trgu in poslovno strategijo konkurentov in tako občutno spremenijo konkurenco med gospodarskimi subjekti.
- 35 Iz tega sledi, da bi bila lahko izmenjava informacij med konkurenti v nasprotju s pravili konkurence, če zmanjšuje ali odpravlja stopnjo negotovosti pri delovanju zadevnega trga, zaradi česar bi bila omejena konkurenca med podjetji (glej zgoraj navedeno sodbo Deere proti Komisiji, točka 90, in sodbo z dne 2. oktobra 2003 v zadevi Thyssen Stahl proti Komisiji, C-194/99 P, Recueil, str. I-10821, točka 81).
- 36 Tretjič, glede možnosti, da bi šteli, da ima usklajeno ravnanje protikonkurenčni cilj, čeprav to ravnanje nima neposredne zveze s potrošniškimi cenami, je treba poudariti,

da besedilo člena 81(1) ES ne dopušča ugotovitve, da je prepovedano le usklajeno ravnanje, ki ima neposreden vpliv na cene, ki jih plačajo končni uporabniki.

37 Nasprotno, iz navedenega člena 81(1)(a) ES je razvidno, da ima usklajeno ravnanje lahko protikonkurenčni cilj, če „neposredno ali posredno določ[a] nakupne ali prodajne cene ali druge pogoje poslovanja“. V postopku v glavni stvari, kot zatrjuje nizozemska vlada v pisnih stališčih, so pri naročniških pogodbah provizije pogodbenih trgovcev odločilen dejavnik glede določanja cene, ki jo plača končni uporabnik.

38 V vsakem primeru, kot je poudarila generalna pravobranilka v točki 58 sklepnih predlogov, člen 81 ES tako kot druga pravila konkurence iz Pogodbe ni namenjen le varstvu neposrednih interesov konkurentov ali potrošnikov, ampak tudi strukturi trga in s tem konkurenci kot taki.

39 Zato – v nasprotju z mnenjem predložitvenega sodišča – obstoj protikonkurenčnega cilja usklajenega ravnanja ne more biti odvisen od obstoja neposredne zveze med tem ravnanjem in potrošniškimi cenami.

40 Četrtrič, glede trditve podjetja Vodafone, da zadevno usklajeno ravnanje, obravnavano v postopku v glavni stvari, nima cilja omejevanja konkurence, ker bi morale biti standardne provizije pogodbenih trgovcev vsekakor zmanjšane zaradi razmer na trgu, je iz točke 33 te sodbe sicer res razvidno, da zahteva po samostojnosti gospodarskih subjektov ne izključuje njihove pravice, da se razumno prilagodijo ugotovljenemu ali pričakovanemu ravnanju konkurentov.

- 41 Vendar – kot je poudarila generalna pravobranilka v točkah od 66 do 68 sklepnih predlogov – čeprav je res, da vzporedno ravnanje konkurenčnih podjetij ne pomeni nujno dogovarjanja, ki je v nasprotju s konkurenco, je treba šteti, da ima izmenjava informacij, ki lahko odpravi negotovost pri zainteresiranih osebah glede datuma, obsega in načinov prilagajanja, ki ga mora opraviti zadevno podjetje, tudi če tako kot v obravnavani zadevi prilagajanje vključuje znižanje standardne provizije pogodbenim trgovcem, protikonkurenčni cilj.
- 42 Predložitveno sodišče mora preveriti, ali bi v sporu o glavni stvari, informacije, izmenjane na sestanku 13. junija 2001, lahko odpravile tako negotovost.
- 43 Glede na vse zgoraj navedeno je treba na prvo vprašanje odgovoriti, da ima usklajeno ravnanje protikonkurenčni cilj v smislu člena 81(1) ES, če bi zaradi vsebine in namena ter upoštevajoč pravni in gospodarski okvir, v katerega je umeščeno, lahko dejansko preprečevalo, omejevalo ali izkrivljalo konkurenco na skupnem trgu. Ni nujno, da je konkurenca dejansko preprečena, omejena ali izkrivljena niti da obstaja neposredna zveza med tem usklajenim ravnanjem in potrošniškimi cenami. Izmenjava informacij med konkurenti ima protikonkurenčni cilj, če je na njeni podlagi mogoče odpraviti negotovost glede predvidenega ravnanja zadevnih podjetij.

Drugo vprašanje

- 44 Predložitveno sodišče z drugim vprašanjem v bistvu sprašuje, ali mora nacionalno sodišče v okviru preizkusa vzročne zveze med usklajevanjem in ravnanjem na trgu

podjetij, ki sodelujejo pri usklajevanju, torej zveze, ki je potrebna za dokaz usklajenega ravnanja v smislu člena 81(1) ES, uporabiti domnevo vzročnosti, ki izhaja iz sodne prakse Sodišča in na podlagi katere ta podjetja, kadar ostanejo dejavna na trgu, upoštevajo informacije, ki so si jih izmenjala s konkurenti, ali pa lahko glede dokaznega bremena uporablja nacionalna pravila.

45 Kot je poudarila generalna pravobranilka v točki 76 sklepnih predlogov, se to vprašanje nanaša na pojasnitev, ali domneva, ki jo uporabljajo sodišča Skupnosti, zavezuje tudi nacionalne organe in sodišča, ko uporabljajo člen 81(1) ES.

46 Predložitveno sodišče meni, da če je navedena domneva zajeta v pojem usklajenega ravnanja iz člena 81(1) ES, jo mora nacionalno sodišče uporabiti. Nasprotno, trdi, da če bi bilo to domnevo treba šteti za postopkovno pravilo, bi bilo mogoče, da je nacionalno sodišče v skladu z načelom procesne avtonomije držav članic ne bi uporabilo.

47 Podjetja Vodafone, T-Mobile in KPN menijo, da v členu 81 ES ali sodni praksi Sodišča ni ničesar, na kar bi bilo mogoče opreti ugotovitve, da je domneva vzročnosti sestavni del pojma usklajenega ravnanja iz navedenega člena 81(1) ES. Menijo torej, da mora v skladu z ustaljeno sodno prakso, kadar na nekem področju ni predpisov Skupnosti, pravni red vsake države članice določiti pristojna sodišča in podrobneje urediti procesna pravila pravnih sredstev, katerih namen je varstvo pravic, ki jih imajo upravičenci na podlagi prava Skupnosti, če ta pravila niso manj ugodna od tistih, ki veljajo za podobna nacionalna pravna sredstva (načelo enakovrednosti), in če v praksi ne onemogočajo ali znatno otežujejo uveljavljanja pravic, ki jih daje pravni red Skupnosti (načelo učinkovitosti).

- 48 Po drugi strani nizozemska vlada in Komisija menita, da je bila domneva vzročnosti vzpostavljena kot sestavni del pojma usklajenega ravnanja v smislu člena 81(1) ES, in ne kot neodvisno procesno pravilo tega pojma, tako da ta domneva zavezuje nacionalna sodišča.
- 49 V zvezi s tem je treba takoj opozoriti, da člen 81 ES na eni strani povzroča neposredne učinke v odnosih med posamezniki in za zadevne posameznike ustvarja pravice, ki jih morajo nacionalna sodišča varovati, ter da na drugi strani pomeni določbo javnega reda, ki je neizogibna za izpolnitev nalog, zaupanih Skupnosti, ki jo morajo nacionalna sodišča uporabljati po uradni dolžnosti (glej v tem smislu sodbi z dne 1. junija 1999 v zadevi *Eco Swiss*, C-126/97, Recueil, str. I-3055, točki 36 in 39, in z dne 13. julija 2006 v združenih zadevah *Manfredi* in drugi, od C-295/04 do C-298/04, ZOdl., str. I-6619, točki 31 in 39).
- 50 Zato je pri uporabi člena 81 ES razlaga, ki jo je glede tega podalo Sodišče, zavezujoča za vsa nacionalna sodišča držav članic.
- 51 Glede domneve vzročnosti, ki jo je Sodišče oblikovalo v okviru razlage člena 81(1) ES, je treba najprej opozoriti, da je Sodišče presodilo, da – kot je to razvidno tudi iz te določbe – pojem usklajenega ravnanja poleg usklajevanja med zadevnimi podjetji zajema temu usklajevanju ustrezno ravnanje na trgu in dejansko vzročno zvezo med tema elementoma. Sodišče je dalje menilo, da se vseeno – razen če zadevna podjetja dokažejo nasprotno – domneva, da podjetja, ki so udeležena pri usklajevanju in so še naprej dejavna na trgu, pri odločanju, kako bodo ravnala na trgu, upoštevajo informacije, ki so jih izmenjala s konkurenti. To velja toliko bolj, če se je usklajevanje dogajalo redno v daljšem obdobju. Nazadnje, Sodišče je ugotovilo, da takšno usklajeno

ravnanje spada pod člen 81(1) ES, tudi če ni protikonkurenčnih posledic na trgu (glej zgoraj navedeno sodbo Hüls, točke od 161 do 163).

52 V teh okoliščinah je treba ugotoviti, da domneva vzročnosti izhaja iz člena 81(1) ES, kot ga razlaga Sodišče, in da je zato sestavni del prava Skupnosti, ki ga je treba uporabiti.

53 Glede na zgoraj navedeno je treba na drugo vprašanje odgovoriti, da nacionalno sodišče v okviru preizkusa vzročne zveze med usklajevanjem in ravnanjem na trgu podjetij, ki so udeležena pri usklajevanju, torej zveze, ki je potrebna za dokaz usklajenega ravnanja v smislu člena 81(1) ES, mora – če zadevna podjetja ne dokažejo nasprotno – uporabiti domnevo vzročnosti, ki izhaja iz sodne prakse Sodišča in v skladu s katero navedena podjetja, če ostanejo dejavna na tem trgu, upoštevajo informacije, ki so jih izmenjala s konkurenti.

Tretje vprašanje

54 Predložitveno sodišče s tretjim vprašanjem v bistvu sprašuje, ali se pri uporabi pojma usklajenega ravnanja iz člena 81(1) ES domneva vzročne zveze med usklajevanjem in ravnanjem zadevnih podjetij na trgu uporablja v vseh primerih, tudi če usklajevanje temelji le na enem sestanku.

- 55 Podjetja Vodafone, T-Mobile in KPN v bistvu menijo, da na podlagi zgoraj navedenih sodb Komisija proti Anic Partecipazioni in Hüls ni mogoče sklepati, da bi se domneva vzročnosti uporabila v vseh primerih. Po njihovem mnenju bi morala njena uporaba ostati omejena na primere, v katerih so dejstva in okoliščine enake tistim iz navedenih sodb. V bistvu trdijo, da je le v primeru, da se podjetja redno sestajajo, pri čemer vedo, da so si zaupne informacije izmenjala na prejšnjih sestankih, mogoče domnevati, da so ta podjetja ravnanje na trgu oblikovala na podlagi usklajevanja. Poleg tega menijo, da ne bi bilo razumno meniti, da lahko podjetje svoje ravnanje na trgu opre na informacije, izmenjane na samo enem sestanku, in to še toliko bolj, kadar je namen sestanka zakonit, kot je bilo v postopku v glavni stvari.
- 56 Nizozemska vlada in Komisija nasprotno trdita, da je iz sodne prakse, zlasti iz zgoraj navedenih sodb Komisija proti Anic Partecipazioni in Hüls, jasno razvidno, da domneva vzročnosti ni odvisna od števila sestankov, ki so bili podlaga za usklajevanje. Menita, da je navedena domneva upravičena, če bi stiki, do katerih je prišlo, glede na okvir, vsebino in pogostost lahko preprečevali, omejevali ali izkrivljali konkurenco v smislu člena 81(1) ES in če so poleg tega zadevna podjetja ostala dejavna na trgu.
- 57 Po mnenju nizozemske vlade je zadeva v glavni stvari odličen prikaz dejstva, da je en sestanek dovolj, da pride do usklajevanja. Prvič, sestanek 13. junija 2001 je zadevnim subjektom omogočil, da se uskladijo glede znižanja provizij pogodbenim trgovcem. Drugič, ta sestanek je prav tako omogočil odpravo negotovosti glede vprašanj, kateri operater naj bi znižal svoje stroške zaposlovanja ter kdaj in koliko naj bi to naredil, in glede obdobja, v katerem naj bi drugi zadevni operaterji ravnali enako.
- 58 V zvezi s tem je treba poudariti, da je iz zgoraj navedenih sodb Hüls, točka 162, in Komisija proti Anic Partecipazioni, točka 121, razvidno, da je Sodišče uporabo navedene domneve povežalo zgolj z obstojem usklajevanja in dejstvom, da je podjetje

ostalo dejavno na trgu. Dodatek „to velja toliko bolj, če se je usklajevanje dogajalo redno v daljšem časovnem obdobju“, ki nikakor ne podpira trditve, da se domneva vzročnosti uporabi le, če se podjetja sestajajo redno, je treba nujno razlagati tako, da je ta domneva še toliko trdnejša, če so podjetja svoje ravnanje usklajevala redno v daljšem obdobju.

59 Vsaka druga razlaga bi v bistvu pripeljala do stališča, da na podlagi enkratne izmenjave informacij med konkurenti nikakor ne bi moglo priti do usklajevanja v nasprotju s pravili konkurence, ki so navedena v Pogodbi. Vendar v skladu s strukturo trga ni izključeno, da lahko zgolj en stik, kakršen je bil zadevni v sporu o glavni stvari, načeloma zadošča, da zadevna podjetja uskladijo svoje ravnanje na trgu in tako dosežejo dejansko sodelovanje, ki nadomešča konkurenco in tveganja, ki jih ta prinaša.

60 Kot sta nizozemska vlada in generalna pravobranilka v točkah 104 in 105 sklepnih predlogov pravilno poudarili, je pogostost, intervale in način, kako konkurenti navezujejo stik drug z drugim za uskladitev svojega ravnanja na trgu, treba presojati ob upoštevanju tako namena usklajevanja kot tudi okoliščin, povezanih s trgom. Če namreč zadevna podjetja izvajajo omejevalni sporazum, ki vključuje kompleksno usklajevanje glede številnih vidikov njihovega ravnanja na trgu, bodo potrebovala redne stike v daljšem obdobju. Če pa je kot v postopku v glavni stvari usklajevanje natančno določeno in je namenjeno poenotenju ravnanja na trgu glede zgolj enega vidika konkurence, bo lahko samo en stik zadoščal za uresničenje protikonkurenčnega cilja, ki mu sledijo zadevna podjetja.

61 V teh okoliščinah je treba ugotoviti, da je od števila sestankov med zadevnimi podjetji pomembnejše dejstvo, ali so stik ali stiki podjetjem omogočili, da informacije, ki so jih

izmenjala s konkurenti, upoštevajo pri odločanju, kako bodo ravnala na zadevnem trgu, ter da zavestno nadomestijo tveganja konkurence z medsebojnim dejanskim sodelovanjem. Če so ta podjetja ostala dejavna na tem trgu, je upravičeno od njih zahtevati, da predložijo dokaz, da to usklajevanje ni vplivalo na njihovo ravnanje na navedenem trgu.

- 62 Glede na zgoraj navedeno je treba na tretje vprašanje odgovoriti, da če podjetje, ki je udeleženo pri usklajevanju, ostane dejavno na zadevnem trgu, se domneva vzročne zveze med usklajevanjem in ravnanjem tega podjetja na tem trgu uporabi, tudi če usklajevanje temelji le na enem sestanku zadevnih podjetij.

Stroški

- 63 Ker je ta postopek za stranke v postopku v glavni stvari ena od stopenj v postopku pred predložitvenim sodiščem, to odloči o stroških. Stroški, priglašeni za predložitev stališč Sodišču, ki niso stroški omenjenih strank, se ne povrnejo.

Iz teh razlogov je Sodišče (tretji senat) razsodilo:

- 1. Usklajeno ravnanje ima protikonkurenčni cilj v smislu člena 81(1) ES, če bi zaradi vsebine in namena ter upoštevajoč pravni in gospodarski okvir,**

v katerega je umeščeno, lahko dejansko preprečevalo, omejevalo ali izkrivljalo konkurenco na skupnem trgu. Ni nujno, da je konkurenca dejansko preprečena, omejena ali izkrivljena niti da obstaja neposredna zveza med tem usklajenim ravnanjem in potrošniškimi cenami. Izmenjava informacij med konkurenti ima protikonkurenčni cilj, če je na njeni podlagi mogoče odpraviti negotovost glede predvidenega ravnanja zadevnih podjetij.

2. V okviru preizkusa vzročne zveze med usklajevanjem in ravnanjem na trgu podjetij, ki so udeležena pri usklajevanju, torej zveze, ki je potrebna za dokaz usklajenega ravnanja v smislu člena 81(1) ES, mora nacionalno sodišče – če zadevna podjetja ne dokažejo nasprotno – uporabiti domnevo vzročnosti, ki izhaja iz sodne prakse Sodišča in v skladu s katero navedena podjetja, če ostanejo dejavna na tem trgu, upoštevajo informacije, ki so jih izmenjala s konkurenti.

3. Če podjetje, ki je udeleženo pri usklajevanju, ostane dejavno na zadevnem trgu, se domneva vzročne zveze med usklajevanjem in ravnanjem tega podjetja na tem trgu uporabi, tudi če usklajevanje temelji le na enem sestanku zadevnih podjetij.

Podpisi